

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО РОЗВИТКУ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Мірошник Ірина Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри мов і методики їх викладання,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна

Скнар Наталія Олексіївна,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна

XXI століття поставило перед освітньою галуззю нові вимоги. Людство помітно змінює орієнтації в бік демократії, піднесення авторитету особистості. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті наголошує на впровадженні стратегії прискореного розвитку освіти, що забезпечить розвиток особистості, її самоствердження та самореалізацію [6, с. 9-22].

Громадянин України, якій поважає себе та оточення, повинен досконало володіти культурою української мови: бути ввічливим, уміти добирати слова відповідно до їхнього значення в контексті, уникати суржика, просторічних слів, інтонаційно оформлювати свої висловлювання. Адже власне мовлення презентує людину, її фаховість, рівень культури та освіченості, ступінь усвідомлення себе громадянином Української держави.

Однією із ключових складових формування повноцінної особистості є розвиток зв'язного мовлення. Саме ця навичка визначає не лише успішність в навчанні, а й здатність ефективно спілкуватися та виражати власні думки. Розвиток зв'язного мовлення розглядається педагогами як важлива умова всебічного розвитку дітей, а особливо дітей молодшого шкільного віку.

Згідно з Державним стандартом початкової освіти вимоги до обов'язкових результатів навчання визначаються з урахуванням ключових компетентностей, серед яких першими двома є: вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях; здатність спілкуватися рідною (за відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади, можливість розуміти прості висловлювання іноземною мовою, спілкуватися нею у відповідних ситуаціях, оволодіння навичками

міжкультурного спілкування [3]. Розвиток зв'язного мовлення – найголовніше завдання курсу навчання грамоти, оскільки вільне володіння мовленням забезпечує успішне опанування учнями не тільки зазначеного, а й усіх інших навчальних предметів, сприяє повноцінному спілкуванню, розвитку пізнавальних і творчих здібностей дітей.

Проблема розвитку зв'язного мовлення завжди привертала увагу учених-лінгвістів, методистів, психологів, вчителів-практиків. Адже розвиток зв'язного мовлення – це одночасно розвиток особистості людини, її духовних здібностей (інтелекту, мислення, моральних якостей).

В. Сухомлинський наголошував, що *зв'язне мовлення* – це невід'ємна складова навчання рідної мови, суть якої полягає в озброєнні учнів умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури зв'язно висловлювати свої думки як в усній, так і писемній формах, тобто розвивати у них природну комунікативну здатність, формувати, поліпшувати й удосконалювати їх зв'язне мовлення [8, с. 1-10].

А. Богуш, М. Вашуленко, С. Дорошенко, М. Львов, С. Караман, Л. Паламар та ін. під *зв'язним мовленням* розуміють вміння правильно і доцільно, відповідно до норм літературної мови, користуватися всім арсеналом мовних засобів у побудові зв'язних висловлювань; організовану за законами логіки, граматики й композиції єдність, що має тему, відносну самостійність, завершеність і розчленовується на більш чи менш закінчені частини, пов'язані між собою. Воно допомагає орієнтуватися в конкретній мовленнєвій ситуації, відповідно до цього добирати зміст та мовні засоби для вираження думки, володіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах спілкування [5].

Психологи (Л. Виготський, І. Зимня, М. Жинкін, С. Рубінштейн, В. Синиця) аналізують *зв'язне мовлення* як мовлення, форма якого закономірно пов'язана і визначається змістом, а зміст є вираженням відповідного бажання або думки мовця. Зв'язність мовлення означає адекватність мовленнєвого оформлення думки того, хто говорить, або того, хто пише, з точки зору його зрозумілості для слухача або читача. При переході до шкільного навчання діти при вивченні граматики рідної мови надають перевагу не словесному складові речення, не його граматичній структурі, а висловлюваній ситуації і її предметним компонентам. Учені твердять, що розвиток мовлення – це складний творчий процес, який протікає в єдності з розвитком мислення дитини і з ускладненням її мовленнєвої діяльності. Мовлення є сукупністю мовленнєвих дій, кожна з яких має проміжну мету, підпорядковану загальній меті спілкування.

У лінгвістиці (І. Гальперін, О. Текучов) *зв'язне мовлення* визначається як частина тексту, що має значну протяжність, розчленовується на завершені частини і передає завершену тему.

Зв'язне мовлення, на думку Т. Ладиженської, розглядається і як процес (мовленнєва діяльність), і як результат акту комунікації [7, с. 359–365].

О. Біляєв стверджує, що мовлення розвивається і засвоюється лише тоді, коли учень здатний розуміти лексичні і граматичні мовні значення і коли він

своїми почуттями, мисленням сприймає те явище дійсності, яке відповідає певним одиницям мови [1].

У практиці початкової школи терміном «зв'язне мовлення» називають розділ методичної науки, який ставить своїм завданням навчати дітей розуміти і будувати висловлювання з огляду на мету, умови спілкування, дотримуючись норм літературної мови [2].

Отже, зв'язне мовлення – це процес, результат мовлення, а не процес мислення, не міркування, не просто «думки вголос». Тому, для досягнення зв'язності мовлення, необхідно вміти не тільки дібрати зміст, який потрібно передати мовленням, а й необхідно вміло використати відповідні для цього мовні засоби: інтонацію, логічний (фразовий) наголос (виділення найбільш важливих, ключових слів), добирати найбільш влучні для вираження даної думки слова/фрази, вміти будувати складні речення, використовувати різні мовні засоби для зв'язку речень і переходу від одного речення до іншого.

З метою ефективного формування навичок зв'язного мовлення в учнів початкової школи використовують різні жанри усної народної творчості.

Усна народна творчість (від англійського слова *folklore* – народна мудрість) – складова художньої культури народу, його неписана словесність. Вивченням її займається спеціальна філологічна дисципліна – фольклористика. Водночас за своїм змістом і характером поширення та функціонування усна народна творчість тісно пов'язана з різними ділянками побуту, є складовою народної традиційно-побутової культури, а отже, належить і до предметної сфери етнографії [4].

Зародження української науки про фольклор (фольклористики) відбулося на початку XIX ст. і пов'язане з широкою збирацькою роботою в руслі народознавчого руху. Інтерес до фольклорної творчості значною мірою був зумовлений націотворчими процесами і національно-визвольними рухами в Європі в XIX ст.

В Україні початок спеціального вивчення фольклору пов'язаний з іменами перших збирачів українського фольклору (М. Цертелєв, М. Максимович, П. Лукашевич, О. Метлинський). На західноукраїнських землях діяльність зі збирання фольклору розпочали очільники «Руської трійці» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), які в альманасі «Русалка Дністрова» (1837) подали добірку народних пісень із коментарями. Тому, український фольклор у сучасному соціумі переконливо пояснюється незмінністю та повторюваністю його жанрів впродовж століть, своїм неоціненним розвивальним та виховним значенням у життєдіяльності дітей.

Використовуючи прислів'я та приказки у своєму мовленні, молодші школярі вчаться ясно, лаконічно, виразно висловлювати думки і почуття і фарбувати мовлення інтонацією. У них розвивається вміння творчо використовувати слова, образно описувати предмети, надавати їм яскраві риси.

Відгадування і придумування загадок також впливає на різнобічний розвиток мови учня. Використання різних виразних засобів для створення образних образів в загадках (прийом антропоморфізму, двозначність слів, значень,

прикметників, порівнянь, використання особливих ритмічних організацій) є спільною рисою школярів. Загадки збагачують словник молодших школярів за рахунок багатозначності слів, допомагають побачити їх вторинні значення, формують уявлення переносного значення слова, допомагають молодшим школярам засвоїти звуковий і граматичний лад української мови та, аналізуючи її, змушують зосередитися на мовній формі.

Актуальним завданням мовленнєвого розвитку в молодшому шкільному віці є і вироблення дикції. Відомо, що в дітей ще не досить координовано і чітко працюють органи мовного апарату. Деяким учням притаманні зайва квапливість, нечітке вимовляння слів, «ковтання» закінчень. Спостерігається й інша крайність: надмірно уповільнена, розтягнута манера вимови слів. Спеціальні вправи допомагають школярам долати такі труднощі, вдосконалюють їх дикцію.

Цільове призначення дикційних вправ різноманітне. Вони можуть бути використані для розвитку гнучкості та рухливості мовленнєвого апарату дитини, для формування правильної вимови звуків мови, для засвоєння вимови звуків і слів, які важко поєднуються, для опанування учнем інтонаційних багатств і різного темпу мови. З допомогою інтонації молодші школярі вчаться висловлювати різні емоції: смуток, ніжність і ласку, здивування, попередження.

Важливо, щоб при виконанні дикційних вправ за кожним словом, що вимовляється, стояла реальна дійсність. Тільки в цьому випадку мовлення дитини буде природним і виразним.

Малі форми фольклору лаконічні й чіткі за формою, глибокі і ритмічні. З їх допомогою діти навчаються чіткій та дзвінкій вимові, проходять школу художньої фонетики.

Потішки, скоромовки, прислів'я, приказки є цінним матеріалом для розвитку звукової культури мовлення. Малі форми фольклору є ефективним педагогічним інструментом, вони сприяють розвитку почуття ритму і рими, формуванню інтонаційної виразності мовлення дитини, активному розвитку зв'язного мовлення, відіграють ключову роль у створенні позитивного мовленнєвого середовища, сприяють якісному розвитку артикуляції, корегуванню дефектів у мовленні дітей.

Мова вчителя відіграє важливу роль у збагаченні словникового запасу дитини. Він завжди був зразком для учнів і тому повинен бути правильним з точки зору побудови, а також багатим, змістовним і різноманітним словниковим запасом. Тому мова вчителя є важливим джерелом інформації, що збагачує словниковий запас школярів. На уроках читання діти знайомитимуться також і з деякими нелітературними, діалектними або жаргонними словами. Тому необхідно звертати увагу на те, що діти не засвоюють такі слова, і переконливо доводити, що це псує і засмічує красу рідної мови.

Важливе місце на уроках читання з метою розвитку зв'язного мовлення відводиться вправам, які допоможуть розширити і вдосконалити словниковий запас дитини. Необхідно пояснити значення незнайомих слів, що зустрічаються в тексті, і сформулювати в учня відповідні ідеї та концепції. Також необхідно розвивати вміння підбирати слова, які можуть висловити думки найбільш точно,

яскраво і образно. З перших днів перебування дитини в школі необхідно кожного дня працювати над словом, пояснювати його різні значення, підбирати синоніми, вводити слова в речення, необхідно вивчати й аналізувати всі слова, словосполучення та речення.

Характерними особливостями усної народної творчості є усність і значимість пам'яті у творенні, побутуванні й передачі творів, колективний характер, а отже, й невизначеність індивідуального авторства – анонімність, пов'язаність побутування і розвитку з певними народними традиціями, усталеними стереотипами, естетичними нормами, формами, тобто традиційність у поєднанні з поповненням у процесі виконання додатковими елементами – імпровізаційність, чим у свою чергу зумовлюється і така специфічна риса, як різноманітність текстів, мелодій більшості творів усної народної творчості – їх варіантність.

Беззаперечно, рівень розвитку мовлення визначає можливості дитини в пізнанні навколишньої дійсності, сприяє налагодженню відносин з однолітками й дорослими та характеризує її психічний розвиток. Особливе значення має мовлення і для інтелектуального розвитку дитини, адже не можливо переоцінити його вплив на формування комунікабельності, доброзичливості та толерантного ставлення до однолітків, а також активної ініціативності, творчості та емоційних позитивних проявів. У свою чергу, використання малих форм фольклору на уроках зв'язного мовлення та літературного читання не лише додасть елемента веселощів, але й сприятиме інтеграції їх у процес навчання, формуванню у молодших школярів навичок чіткого та виразного зв'язного мовлення – навичок, які надзвичайно важливі в сучасному світі.

Список літератури:

1. Біляєв, О.М. (2005). *Лінгводидактика рідної мови: навч.-метод. посіб.* Київ: Генеза.
2. Варзацька, Л.О. (1995). *Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів: навч. посіб.* Ж.: СМП «Житомир-РІКО-ПРЕС-РЕКЛАМА».
3. *Державний стандарт початкової освіти.* Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. Відновлено з: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartupochatkovoyi-osviti>
4. Лановик, М. (2006). *Українська усна народна творчість.* Київ: Знання-прес.
5. *Методика викладання української мови: навч. посіб.* (1992). [С.І. Дорошенко, М.С. Вашуленко, О.І. Мельничайко та ін.]. Київ: Вища школа.
6. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджена Указом Президента від 17 квітня 2002 року №347 (2002). *Педагогіка і психологія професійної освіти.* № 2. С. 9–22.

7. Серета, Н. (2015). *Розвиваємо зв'язне мовлення в учнів початкових класів на уроках української мови: з досвіду роботи. Збірник наукових праць. Вип. 2.*
8. Сухомлинський, В.О. (1968). Слово рідної мови. *Укр. мова і літ. в школі. № 12. С. 1–10.*